

Хар газрт

I

Ики холд тег ценъкргад, джирлгъанд теньгрлэ ниилсн болдж үзгднэ. Ондр-ондр толгъас чигн харгъна, өргн, тегш газр чигн налана... Альдаран халав чигн теегин наласн өргн агъу. Кесг зуугъад дуунад мел тег..

Эн — Хар газр. Кезанэ нег цагт энүнд Көк теньгсин йорал бääсмн. Революцин өмн цагт эн газр амтн багъар идждсн. амтэ юмн уга газр гидж нерäдгдг билä.

Эн, Көк теньгс-көвән энъ-зага уга тег йир сääхн орчлнъгта. Оргнär делггдсн агубн өлн зүсн шимтэ өвстэ, эн тоот збөр, күн гартан орулдж, эзн кевär эдлхиг кесгäс нааран күлэгъä бääсмн.

Тер энъ ирв. Советск амтн кодä газриг амрүлв — энүнд мал хөрүлдг газрин голнь тогтв. Эн теегин байн збөрнө Төрскндмдн өггдг болв. Унärтнъ келхлэ, эн газриг Хар газр биш, ногъан газр гидж келхлэ чик болхмн.

Хар газр эргүлнэгдән бääсн газрмудас усн-өвсärн, орчлнъгиннъ бääдлärн йилгърнä.

Кесг өлн джилин туршарт Көк теньгс, Хар газриг сулд-

хад, хооран цухрад йовна. Хар газр Көк теньгсд бөрхн бääгъ-ад, тендäс үлэгдсн дулян салъкн эн газрин орчлнъгд йир тааста болна. Увл энд ахр. китн биш, цасн багъар орна. Зäрдäн шуургън шуурна. тер бийнъ үвл дулян болна, теегин агбуд өлн зүсн шимтэ өвсн — зултргн, зеергн, йөркүг, буурлда ургъна.

Хар газр ар үзгдән Иджл голин бахлурт күрäd, өмн үзгт-ән Кавказск уулмудт күрäd, хойр сай шаху гектар газрт делггднä. Иим агъу ик газрта государств Европд өлн биш.

Хар газрт бääх амтнä болн эдл-ахусин тускар мана барт ода чигн багъар келгдджәнä, энүнä бääдлнъ амтнд сäänär медгдäд уга. Авад халäхлä, энд джиргъл-бääдл бульглад бääнä, өдр болгън делгрäd бääнä. Северн-Кавказин болн Иджл-көвән колхозникуд Хар газриг миньгäд торгън нооста хөд өскдг агъу ик базд хув-рädжәнä.

Йириндән болхла, эн газриг кодä гидж тоолцхана. Болв эн үнн биш. Хар газр зуг болгъ-амдж уагъар, түрүн үзсн күүнд тинм болдж медгднä. Энд гүн хотхрар бултсн чонмуд, кесääхн аратс, ардан халälгo

гарад зулдж йовх туулас чигн үздж болхмн. Энд нуурмуд чигн бääнä, тер нуурмудт кесг нугъсд болн цагъан хун өбмч-хәнä. Нур шидрär ургъсн хулсн заагар зерлг гахас бääнä, тоодгуд, нань чигн өлн зүсн анъ-шовуд бääнä.

Хаалгъас ики тедүкид, аам-тхä бääдлтäгъär цүврлдäд гүүдж йовх гөрäсд үзгднä. Мамонт гидг адуснас тохм салдж үлдсн эн анъг нарт орчлнъг де-ер юмнн көгшин анъг болдж гарх зөвтä. Ганцхн тана орн-нутгт гөрäсд ода күртл бääнä, тиигчкäd зуг Хар газрт. Нарт делкән талдан газрт эндр өдр ним анъгуд уга гидж келцхәнä.

Гөрäсд йир саг кевär йовц-хана, тиигчкäd дегд өлнар оонан дахлдад, утар татлдж цү-врцхәнä. Эдниг түрүн үзсн күн, сонъмсл уга бääшго. Тана өм-итн 10 миньгäдär тедн тар-вадж идшлнä.

Болв Хар газрт збөринъ ик-дүлдж, неринъ гаргъснъ, ца-гъан хун чигн биш, гөрäсн чи-гн биш. Хар газр джил эргидән мал хәрүлдж болм шимтэ көк өвстä.

Джил болгън үвл эклхин өмн Ставрополн. Дона, Аäдр-хнä, Сталинградн колхозмуд эн районур сайад торгън ноос-та хөд авч ирдж үвлзүлнä.

II.

Орүн өрлэ сармтрдж гарсн шар парна герлд гилвксн нег баахн нууриг мана машин

эргдж гарв. Бидн толгъа де-егär өөдлäd теегт, зөвär холд бääх шавр-шавр гермүд үзв-дн. Эн. Ростовск областин Ремонтненск района Ленинä пертä колхозин, Хар газрт бääх централн усадьб.

Маниг, энд данъгин бääдг, эн колхозин хбөнä фермин заведующ Николай Иосифович Костенко тосв. Эн күүнлä бидн цбөкн хонг хооран, Рос-товск МЖС-н директорин ка-бинетд таньлдлавдн.

Хар газрт малан авч оч үвлзүлдг колхозмуд энд мал-чирнъ бääдг баахн - баахн усадьбста. Эдниг м а л ч н р «штаб» гидж нерäдцхәнä.

— Ягъдж йовдж ирвтä — гидж Николай Иосифович эн «штабин» начальникäс сурв.

— Гем уга, — гидж манла йовсн кинооператор Георгий Федорович Попов хәрү өгв. — Зуг эн мана Николайла эвго юмн болв — гигъäd шофер тал толгъагъан гекв. — Мад-нла нег äвртä гидг ик, шар арат харгъад, мана Коляг нааран-цааран хойр к ө т л н гидж болв. Түдүхнд гүүнд гарад чомпагъад суучкхлань, мана Коля буггъан бёлддж авад терүнүр мөлкнä, цааткнъ босдж авад сүүлärн дайлад гарад зулна. Тиигдж йовад да-кад суучкна. Мана Николай, көөрк. саак мөлкдж авад гарна, аратнъ дакад гарад зулна. Унән келх кергтä, цань

аргъ уга болад машигъärн баахн зуур көөвдн. Аратмдн уга болдж одв. Ямаран мекч гинät, тиигн гихнъ ил газрт бääсн бичкн шарлджна ард арат буткчад, маниг хаджугъарн гаргъчксн бääдж. Генткн арат эргäd халälхлä, одак домбр манар наад бärсн бääдлтäгъär, шарлджна цаад бийäс манур халäдж инämск-лнä...

Наад бärджäh бääдлтä, — гидж оператор Николай Иоси-фович келв.

— Не болх, — гигъäd шофер-мдн хәрү эргүлв.

Эн аратин инämсклсн бääд-лнъ эс келхлä, мел кезәнä туульд ордг арат гидж келдж болхмн. Тиигäd тер маднд бär-гдл уга, өргн дорасмдн зулад арлв.

Централн усадьб деер көд-лмшин өдр кезәнä эклдж. Түдүхнд Мишк гигъад нег залу йир гүджрмг кевär урлад бääнä.

Эн ю кеджähмб?
— Яслин терм.
— Олн хургън бääнү тад-нд?

— Кошар тал одий, эврән үзхт кедү бääхинъ...

Донд, пертä хббч И в а Дмитриевич Антоненин кошар тал бидн ирвдн. Эзн күүнä гарар, эвтä кевär кегдсн я-льс дотр цагъан-цагъан хур-гъд үзгдв. Эдн эрт хаврар гарсн хургъд.

Иван Дмитриевич Хар газр тегс джил үвлэджанэ. Эн газриг саянар эн меднэ. Хон мал хэрүлдж өсклгнэ кесг дамшлт эн сөрдж үзвэ, тедн дотрас джолмар йовдз хэрүлджиг таасдж эн олзлна.

Тиим баядлтэгяр — джолмар йовдз Антонец кесг джил кәдлджанэ.

Оргн тег эргэд нүүхләрн Иван Дмитриевич хө хэрүлдг газран дару-дарунь сольна, сән өвстә газр халәддж хэрүлнэ. Энэг-зах уга, эн өргн теетг хөбч, эвинь олдж, шимтә өвс өгч чадна. Сән өвстә газр темдгчкәд, Антонец болн энүнә бригадин члед джолман тавчханэ.

...Одрәрнь бидн хәрү ирәд. Усадьб деер болджасн колхозин хургла харгьувдн. Эн хург деер КПСС-н ЦК-н болн СССР-н Министрмүдин Советин, хө өсклгьиг даарандь делгүлгьнә болн ноос гаргьлгьиг элвджүлгьнә туск темдгтә Бичгәр тәр тавгддж күүндгдждәдж. Амтн халун кевәр, үвлин кәдлмшин ашиг дигдж күүнджәцхәдж.

— Мана Төрскн Коммунистическ парть манд йир олза селгән өгнә, — гидж ах хөбч Федор Васильевич Пономарев кель.

— Эн күүнәгяр кәдлдг бидн дасад угавдн. Хө өскнә гисн — ямаран үнтә кәдлмшинь ода чигн цуггяр медәд уга.

Мана, Ленинә нертә колхоз авад халәй. Эдл-ахумдн йир олн зүсн. Нидн джил мана колхоз, ганчхн хө өсклгнәс 10 сай арслнгә олз үзв. Авсн цуг олзмдн — 12 сай арслнгә Торгьн ноосна зөөр гидгтн эн! Кемрджан, партин Централын Комитетин Бичгин заасар бидн кәдлхлә, тер оругань бидн хойр холвдз чаджанавдн. Маниг парть гартасмдн кәтләд, гаргьсн эк м е т ә р иим зөбөрүр авч ирлә, олнәмтнә зөбөрг арвн кевәр халәд-хардж өскниг парть манд дасхна. Бидн ода деерән хө өсклгьәрн тату-тартгта баягьтә баяхмдн үзгддж баянә. Мана бригаде ноос энүнәсн икәр авад, 100 хон болгьнас 200 хургь күргдж авх эв-аргьта...

Пономаревиг хөбчнр йир соньмсдж соньсхав. Дотран ухандан эдн энүнә келсиг таасджацхана. Кемр Федор Васильевич тингдз келджәхлә, хөөнә төлиг болн ноос авлгьтг зөвәр икдүлдж болхмн. Пономарев малин тускиг саянар меддг, ик дамшлтта хөбч.

Федор Васильевич хәрүлдг, торгьн нооста хөд кесг дакдз Цугсоюзин селәнә эдл-ахун гаяхүлд одла. Пономарев, Ик алтн медаляр ачлгдла. Энүнә отарт гару уга болна. Нидн джил энүнә бригад хон болгьнас 7 килограмм ноос авла.

Багь наста хөбч Василий Рябченко, хөбч Сергей Костенко эдн Пономаревиг дөнъндж келцхав. Ленинә нертә колхозин үвлзньгин штабин начальник үг авб. Николай Исифович Костенког колхозник-уд ингдз нерәднә. Эн бийнь кесг джил ах хөбчәр кәдлсн күн. Хар газрт энүнә гарт 40 миньгь-шаху хон баянә. Усадьбиг эргәд баях хөбчрин 40-шаху бригаде эн гардна.

Торгьн нооста хө өсклгьнд ик дөнъ өгч селвгүд тер Бичгт келдснд, партиг болн правительствиг үр Костенко эврәннь келсн үгдән йөрәв.

Маниг усадьбас гарч йовхин өмн, баг колхозникудин парт-ор, ветеринарн фельдшер Петр Андреевич Назаров, шидрхн энд теетг тосхгдсн, хөбчнр хот уудг шин гер, айта гидг клуб, бань болн радиоузел үзүлв.

III

Ленинә нертә колхозин усадьбас гарәд, хөбчрин бригаде теткдг Хулхт поселкд ирвдн.

Зуур теетг почтальон Корсункиев Гәрәлә бидн таньлдувдн. Эн, эвтә кевәр, нәрхн шилвтә, хурдн тохмта баядлтә мөбрн деер сууна. Эм деерк ик сумкдн йир олн газетс, журналмуд, бичгүд чикәтә. Эдниг хөбчрин бригадсар эн гарадж өгч йовна.

— Мана теегин... — гидж кель.

ләд, эн манд газет үзүлв. Газет «Советская Калмыкия» гидг нертә.

Дарунь бидн Хулхтд ирвдн. Эн баахн поселк хөбчнриг, теднә гер-бүлинь, бичкн күүкдинь аль бисәрнь тетклгьнә төләд баянә.

Энд баях школ-интернатд хальмг, орс, хасг көвүд-күүкд дала. Эдн йир ни кевәр баяхч-анә.

Эднә эк-эцкнь холд теетг малар кәдлдж йовцхана. Тер бийнь эн бичкдүдин эк-эцкнь эднәннь төлә зовхш. Эднә төлә Төрскнь килмдз өгнә.

Хулхтд гостиниц баянә. Энд нааран-цааран йовсн шофер-мүд болн малчнр зогсцхана...

Күүнә джиргьлин хаалгьд юн эс харгьх?! —

Улгүринь келхд, ах хөбч, хасг Кукаев Кадыргали, бүлинь ик байрта йовна. Эн, гостиницәс адгьдз, баярн газрин больницин төрлгьнә гер темцв. Тендәс ик байрта кевәр, чирәнә сарулдсн гарч ирв. Хаджуднь гергнь йовна, эцкиннь гарт Умар гидг көвүн теврәтә.

Эмч Анна Александровна Бадретдинова эдниг байрта-бахта менд-амгьулнъг болтн гидж йөрәдж гаргьв.

— Дару-дарунь байрта харгьджацхай! — гидж эмч, нәр кедж келнә. Энүнә ингдз

келдгн орта. Кукаевин өрк-бүлд төрсн тавдгч үрн эн.

Хулхтд метеостанц баянә. Энүнә начальник Сергей Степанович Миронов орчлнъгин баядл шиндждәд, агьарин халун-киитниг, чиг бораг; салкна үлалгь шиндждлнә. Хөбчрин бригаде орчлнъгин му баядлгиг урдаснь меддз чадцхана.

Хар газрт зәрмдән гентки салкн кәдләд дулан цагин бийднь галвлна. Күнд, өргн хар үүлн нариг бултулад, өдриг сөөлә әдл кенә.

Тиикләрн зәрмдән цасн чигн орна. Дамшлтта хөбчнр ним му цагла малан хошдан өөрхн баярдз, ягьдз тиим галвас гетлхән медцханә.

Зунар унсн цасн малд харш болхш. Цаснд джөблдсн өвсиг хон дурлдж иднә.

Хулхтас 60 дуунад поселк Утта баянә.

Эн поселкин баядл-джиргьллә таньлдчкәд, күн алигьттрина-Зуг гурвхн джил хооран энүнд гурвхн землян зогсджала. Ода эн эмниг газрт баахн балгьсн тогтдз, энүнд Советск Союзин нег агьу ик болгч Ростовск МЖС баянә.

Станцин директор Александр Петрович Горячкин шин поселкин баядл-джиргьллә малниг таньлдулв.

(Чиягчнь дарук номерт).